

Ranko Matasović
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za opću lingvistik
I. Lučića 3, HR-10000 Zagreb
rmatasov@ffzg.hr

DVIJE NEPOZNATE HRVATSKE ETIMOLOGIJE

U radu se predlažu dvije nove etimologije riječi koje nisu etimološki obrađene u Skokovu *Etimološkom rječniku hrvatskoga jezika*. Riječ *santa* dovodi se u vezu s korijenom *san- od kojega dolazi i riječ *sanjke*, te povezuje s ie. korijenom *skeh₂n-, od kojega je i grč. *skēnē*; riječ šaka izvodi se iz korijena *čak- 'udarati' onomatopejskoga podrijetla.

Uvod

Predmet su mojega referata etimologije riječi koje nisu etimološki obrađene u Skokovu "Etimološkom rječniku". Te su etimologije rezultat mojega rada na "Hrvatskom enciklopedijskom rječniku" (HER), u kojem sam bio autorom etimologijskih natuknica. Premda se pisanje etimologijskih natuknica u takvu rječniku ne može usporediti s opsegom etimoloških istraživanja kakva stoje iza Skokova rječnika, rad na etimološkoj sekciji toga rječnika bio prilikom za još jedno suočavanje sa Skokovim velikim djelom, s njegovim dosezima i ograničenjima.

Ako treba početi pitanjem – koje to riječi kod Skoka nedostaju? odgovor gotovo da bi mogao glasiti – kod Skoka ima sve, samo to treba pronaći; pa ipak, neke riječi nisu uvrštene iz lako razumljivih razloga:

— Nedostaju novije posuđenice, europeizmi i internacionalizmi (riječi kao *biologija* ili *auto*), koji nemaju osobito uzbudljivu etimologiju. Također, Skokov rječnik nije mjesto gdje bismo tražili novije posuđenice iz engleskoga (tipa *laptop* ili *roaming*).

— Nedostaju neke riječi koje su u supstandardni jezik ušle iz kajkavskoga (npr. *bunceck*); katkada su takve riječi zabilježene, ali bez etimologije (*matovilec*).

— Zoonimi, fitonimi i ihtionimi često nisu uvršteni, ili su njihova etimološka tumačenja dvojbeni; to je posve razumljivo, jer ta su područja osobito

teška za etimološko proučavanje: susretnemo li se s imenom biljke *buhač*, prirodno je pomisliti da njezino ime ima neke veze s buhama; no da bismo u to bili koliko-toliko sigurni, treba znati kako ta biljka izgleda, čemu služi, koje još varijante toga imena postoje, i kako se ona zove na drugim jezicima.

— Ekspresivne riječi i onomatopeje, koje su za etimologiju uvijek problematične, često kod Skoka nisu obrađene.

— Na koncu, u Skoka ima razmjerno malo sasvim običnih riječi, gotovo bismo mogli riječi temeljnoga leksika, koje su zabilježene, ali bez etimologije; dvjema takvim riječima posvećen je ostatak ovoga rada.

Dvije nove hrvatske etimologije

santa Ova riječ se kod Skoka navodi bez etimologije; rasprostranjena je po čitavu štokavskom području. U nedostatku ikakve etimologije, smatram da se može pretpostaviti odnos spram riječi *sanjke*, koja ima praslavensku etimologiju.

Riječ za 'sanjke' rekonstruirala se kao i-osnova, prasl. *sanь, pl. *sani (usp. rus. *sáni*, polj. *sanie*, *sanki*, gluž. *sanje* (Vasmer II: 576–7)). Vasmer pretpostavlja isti etimon za dva značenja 'zmija' i 'sanjke'. U gornjolужиčkom postoji glagol *sanić*, čije je značenje 1. 'wüten, scheuchen', 2. 'grimmig kalt sein', usp. *zyma hač sani 'es ist kalt, dass man erstarren könnte'*. Schuster-Šewc (1268–9) povezuje te riječi s češkim *san* 'Drache, Lindwurm', stsl. *sanь* 'Drache'. Ta etimološka veza nije nipošto očigledna, osobito u značenju (2).

Prasl. *sanь 'sanjke' obično se dovodi u vezu s lit. *šonas* 'Seite, Flanke, Ufer', latv. *sans* 'Seite'; ako se ta etimološka veza želi opravdati, valja poći od značenja 'strana', ili još apstraktnije, 'ploha, površina (obično od drveta)'; doista, lit. *šonas* se upotrebljava i u značenju 'zid' (DLKŽ, s. v.); ako znamo da je riječ za 'sanjke' praslavenska, valja si predstaviti model vozila po snijegu koji toj riječi odgovara; i među sanjkama ima "Mercedesa" i "Juga", a sudeći po onome što znamo o materijalnoj kulturi Praslavena, oni su se vjerojatnije vozili u "Jugu" nego u "Mercedesu"; njihove sanjke zacijelo nisu bile iste kao one kojima se danas igraju naša djeca, već primitivniji model koji najviše podsjeća na nosila, a napravljen je upravo kao drvena ploha koja klizi po snijegu. Takve su sanjke doista zabilježene u Slavenu, o čemu svjedoči Moszyński (1967: I, 644); ukratko, praslavenske »*sanie nie były nawet podobne do naszym... lecz składaty się po prostu z kawałów od powiednio wygiętego i zszytego tubu*«. Tu se onda vidi i kakva je veza s imenicom *santa*: *santa* je upravo ploha leda koja pluta na vodi, osobito u proljeće, onako kako primitivne praslavenske sanjke

¹ Moszyński (*op. cit.*) spominje da se takav model praslavenskih sanjki upotrebljavao ne samo za vožnju po snijegu, već i za transport po suhoj površini.

klize po snijegu¹; možemo stoga poći od prasl. *sanъ 'daska, ploha', čija bi izvedenica bila *sanъt-, što je očuvano u hrv. *santa*. U formalnom pogledu tvorba je ista kao u imenice *lorъta, koja je izvedena istim, neproduktivnim sufiksom (*-ъt-) iz korijena *lor- 'list, krpa', koji imamo u lit. *lāpas* 'list', te u hrv. riječima poput *lopoč*, *lopuh*, itd.

Ako prihvatimo etimološku vezu prasl. *san-, litavskoga *šonas* i latvijskoga *sans*, zajednički korijen možemo predstaviti kao *k_{eh}₂n(o)- 'zid, drvena ploha', i postaviti pitanje dubljih, indoeuropskih veza. Na toj razini etimologija mora biti spekulativna: ako smo spremni upustiti se u spekulaciju, otvara se neočekivana mogućnost povezivanja baltoslavenskih riječi s jednim dobro poznatim internacionalizmom, koji također do sada nije dobro protumačen u literaturi. Radi se o imenici *scena*, koja je, preko latinskoga², postala od grčkoga *skēnē*. Grčki etimološki rječnici (Frisk, Chantraine, s. v.) slažu se da ta riječ nema etimologije³. Frisk napominje da se radi o tvorbi poput *poīnē*, *eunē*, *phernē*, u čemu se možemo složiti; to pak znači da je tvorba indoeuropska, tj. da se ne radi o posuđenici iz nekoga supstratnog jezika. Ako je tako, *skēnē* mora biti izvedeno iz nekoga ie. korijena. Kojega? Dorski oblici s *ā* (*skānos* 'tije-lo') pokazuju da je ie. osnova *k_{eh}₂n(o)-; ako pretpostavimo da je početno s tzv. *s-mobile*, indoeuropski prefiks ili element koji se pojavljivao samo u sandhiju, rekonstruirana osnova posve se podudara s osnovom koju smo *neovisno* rekonstruirali na temelju baltoslavenskih riječi; a značenje? Rekonstruirano značenje baltoslavenskih riječi također se vrlo dobro podudara s najstarijim značenjem grčkoga *skēnē*: ta riječ nije naime oduvijek imala tehničko značenje 'scena', natkriveni prostor za glumce u antičkom kazalištu, već je isprva značila 'drveni zaklon, krov od dasaka ili lišća'. Zajedničko je značenje s baltoslavenskim riječima, otprilike, 'ploha ili ploča od dasaka'. Kao što sam već istakao, na indoeuropskoj je razini svaka etimologija spekulativna, osobito kad se radi o vrlo kratkim riječima posvjedočenim u svega dvije ili tri grane indoeuropskih jezika⁴; ipak, smatram da je legitimno predlagati i takve etimologije kada u literaturi nisu navedene bolje.

šaka Skok ovu riječ ostavlja bez etimologije, a Gluhak (s.v.) dvojbeno nagađa da bi ona mogla imati nekakve veze s glagolom *skočiti*; te riječi nema ni u drugim slavenskim jezicima, osim u slovenskome, stoga je svaka nova etimološka ideja dobrodošla. Smatramo vjerojatnim da je oblik *šaka* disimiliran od

² Lat. *scaena* duguje svoj neočekivani dvoglas (*ae*) vjerojatno etruščanskom posredovanju (Frisk, s. v. *skēnē*).

³ Katkada navođena veza s riječi *skiá* 'sjena' nije uvjerljiva zbog formalnih razloga (*i* je posve neobjašnjeno).

⁴ Iz istoga bi korijena (ie. *(s)k'eh₂- moglo biti stir. *scáth* 'sjena' < *sk'eh₂-to-.

izvornoga *čaka, deverbalne imenice iz osnove koju imamo u prasl. *čakati 'udarati' (Trubačev IV: 13), što je odraženo u bug. dij. *čákam* 'udaram', češ. dij. *čákat (vodu)* 'pljeskati', rus. dij. *čákat* 'udarati'; šaka je, naravno, "ruka stisnuta za udaranje", te je semantička veza očigledna. S formalne strane, di-similacija *č...C > *š...C ima usporednice u odnosu glagola *šutjeti* prema *čuti*, a zabilježena je i u turcizmima *šakal* < tur. *çakal* i *šator* < tur. *çadır*.

Moguće je da je na oblikovanje riječi *čaka i glagola *čakati utjecala i općeslavenska turkijska posuđenica *čakanъ 'čekić' (bug. *čékan*, češ. dij. *čakan*, polj. *czakan*, *czekan*, rus. dij. *čekán*, itd.). U svakom slučaju, dublja etimologija prasl. *čakati nije poznata, jer sličnih glagola u baltijskome i drugim ie. jezicima nema. Trubačevljevo mišljenje (*op. cit.*) da je *čakati 'udarati' izvorno isti glagol kao *čakati, *čajati 'čekati' izgleda mi neuvjerljivim.

Praslavenski je korijen *čak- vjerojatno onomatopejski, usp. lit. *čeksėti* 'mljaskati', latv. *čakaties* 'kopati, dupsti', *čokat* 'grebati' (Slawski, s. v. čekati 2).

Odnos prasl. *čaka prema *čakati, *čaknŋti, isti je kao odnos riječi *rŋka prema nezabilježenomu *rękti 'skupljati', što bi bio pravilan slavenski odraz baltoslavenskoga glagola, odraženoga u lit. *rinkti*, iz čega je i litavska riječ za 'ruku', *rankà*.

Parovi *čaka : *čakati 'udarati' i *rŋka : *rękti 'skupljati' odražavaju na taj način i određen sustav u baltoslavenskoj anatomskoj nomenklaturi, odnosno dio svjetonazora koji se očituje u predodžbama o ljudskoj anatomiji.

Zaključak

Istraživač koji se danas bavi hrvatskom etimologijom neprestano mora imati dojam da "krade mrvica sa Skokova stola"; doista, premda se Skokov rječnik može dopunjavati poredbenom građom iz slavenskih i drugih indoeuropskih jezika, koja se kod njega oskudno navodi, premda se može popravljati njegove rekonstrukcije praslavenskih i indoeuropskih korijena, teško je pronaći riječi u hrvatskome koje on nije etimološki obradio, i čiju najvjerojatniju etimologiju on nije bar razmotrio, ako je već i nije jasno izložio. Ovaj rad skroman je prilog pronalazaženju upravo takvih riječi.

Literatura

- Chantraine, P. *Dictionnaire etymologique de la langue grecque*, Paris 1965.
DLKŽ = *Dabartynės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius 1968.
Fraenkel, E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1962–65.
Frisk, H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1960–73.
Gluhak, A. *Hrvatski etimološki rječnik*, A. Cesarec, Zagreb 1993.
HER = *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, ur. Lj. Jojić i R. Matasović, Novi Liber, Zagreb 2002.
Kluge, F. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin 1989.
Moszyński, L. *Kultura ludowa Słowian*, PWN, Warszawa 1967.
LIV = H. Rix et alii, *Lexikon der indogermanischen Verben*, Wiesbaden 1998.
Pokorny = J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern 1959.
Schuster-Šewc, H. *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, VEB Domowina-Verlag, Bautzen 1985–88.
Skok, P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1971–1974.
Sławski, F. (ur.), *Słownik prasłowiański*, Polska Akademia Nauk, Warszawa 1974–
Trautmann, R. *Baltisch-Slavisches Wörterbuch*, Göttingen 1923.
Trubačev, V.N. (ur.), *Etimologičeskij slovar' slavjanskix jazykov*, Moskva 1974–
Vasmer = M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1953–58.

Zwei unbekannte kroatische Etymologien

Zusammenfassung

In diesem Aufsatz werden die Etymologien von zwei kroatischen Wörtern vorgeschlagen, die im etymologischen Wörterbuch von Petar Skok etymologisch nicht erörtert wurden. Kroatisch *santa* 'Eisscholle' wird mit der Wurzel **san-* in Zusammenhang gebracht, woraus auch kroat. *sanjke* 'Schlitten' abgeleitet wird. Diese slawische Wurzel wird dann mit griech. *skēnē* < idg. **skeh₂n-* etymologisch verglichen. Kroat. *šaka* 'Faust' wird aus der onomatopöischen Wurzel **čak-* 'schlagen' abgeleitet.

Ključne riječi: hrvatski, etimologija, praslavenski, *sanjke*, *šaka*

Key words: Croatian, etymology, Proto-Slavic